

POLITICA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE FAȚĂ DE EVREI (1938-1948)

Alteritatea a constituit, dintotdeauna, o problemă controversată în câmpul dezbaterilor intelectuale. Afirmția este cu atât mai valabilă pe tărâm religios, imaginea celui alt înregistrând valențe deosebite. Controversele religioase au antrenat energii considerabile, fapt care a produs falii de durată, cu tendințe de permanentizare. Orice religie conține doze de fanatism, care, în funcție de context, promovează o viziune ermetică asupra lumii. Replierea spre sine apare, în această situație, ca o rezultată firească, iar dialogul se instaurează cu dificultate. Complexul cetății asediate se manifestă în perioade de schimbări profunde, de mari tulburări, când reperele lipsesc cu desăvârșire. Deși religia implică spiritualul, temporalul își lasă amprenta asupra sferei religioase; aceasta cu atât mai mult cu cât religia, reprezentată prin instituția Bisericii, activează în lume printre oameni.

Biserica ortodoxă din România prezintă o situație aparte în privința alterității religioase. Evul mediu a consacrat rolul fundamental al Bisericii ortodoxe, ca factor generator de istorie, de cultură, de societate pentru români. Modernitatea a fost resimțită negativ de ortodoxia românească deoarece, în această perioadă, bisericii i-au fost confiscate atributele esențiale de îndrumare și de călăuzire în viața poporului român. Postura de victimă a fost asumată deschis la nivelul ierarhiei ortodoxe, tendința spre victimizare fiind vizibilă și la teologii ortodocși. De aceea, după formarea statului național modern român, Biserica ortodoxă a asistat în mod pasiv la schimbările petrecute în multiple domenii, schimbări percepute ca o amenințare reală. Atitudinea creionată mai sus s-a reflectat, în anumite momente, și asupra relațiilor ortodoxiei cu evreitatea, în sensul unei închideri în sine și al unei inapetențe pentru dialog.

Reprezentarea ortodoxă asupra identității iudaice constituie un exemplu elocvent de alteritate surprinsă în termeni radicali. Pe tărâm spiritual, evreul de religie iudaică este „celălalt” prin excelență. Percepția radicală în cazul evreilor se explică prin suprapunerea identității religioase cu cea etnică; de aceea, se recurge la termenul de „evreu” când în discuție este religia iudaică. În mod cert, nu se poate vorbi de o identitate religioasă pură în reprezentările ortodoxiei românești despre evrei, considerente de natură economică, socială, politică și ideologică lăsându-și amprenta asupra acestor reprezentări. În cazul evreilor, alteritatea manifestă ambiții totalizante, înglobând atribute specifice unor domenii variate, de importanță fundamentală pentru stat și societate. Un alt motiv de percepere radicală a identității iudaice/evreiești este componenta etnică, extrem de accentuată, în religiile ortodoxă și iudaică: am amintit simbioza dintre românism și ortodoxie, teoretizată de teologi, ierarhi și intelectuali; la fel, evreii au dat dovadă de o rezistență etnică exemplară, în ciuda numeroaselor obstacole pe care le-au avut de surmontat, rezistență canalizată prin religie.

Într-o pastorală elaborată în anul 1942, patriarhul Nicodim Munteanu menționează „blestemul” ca o trăsătură identitară a evreilor: aceștia reprezintă „poporul care a chemat singur blestemul asupra lui și a fiilor lui, de când au spânzurat pe cruce pe Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul sufletelor noastre”¹. Acuzația de „popor blestemat” era curentă în evul mediu, în special în mediul catolic². Nichifor Crainic lansează atacuri virulente la adresa evreilor, toate

¹ Nicodim Munteanu, *Cuvântul Patriarhului pentru post, pentru oștire, pentru ogor*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1942, p. 12.

² Acuzația de „popor blestemat” este invocată și în zilele noastre, pe marginea discuțiilor stărmit de controversatul film al regizorului american Mel Gibson, *The Passion of the Christ*. Într-un articol publicat în revista 22, Dan Shafran atrage atenția asupra faptului că, prin acest film, evreii sunt considerați „forța motrice a răului” și amintește reacția

„relele” lumii interbelice fiind puse pe seama acestora: freudismul, homosexualismul, „ateismul oficial” din Uniunea Sovietică, distrugerea catolicismului în războiul civil din Spania³. Despre rabinism, Nichifor Crainic afirmă că este „o stare de agresiune permanentă împotriva lui Hristos” și atenționează că principalul conflict din Europa este „războiul Talmudului împotriva Evangheliei lui Hristos”, nu unul „social” sau „ideologic”⁴. Nicolae Mladin consideră Talmudul „mărturia unui mesianism satanic, care a lepădat împărăția cerurilor, pentru dominația universală a lui Israel (...)”. Talmudul se hrănește din ura împotriva lui Hristos⁵. În concepția publicistului sibian, francmasoneria constituie instrumentul prin care iudaismul încearcă să-și impună dominația mondială⁶. Într-o prelegere ținută la Facultatea de Teologie din București, Teodor M. Popescu atribuie încă o vină evreilor – „regizori obișnuiți ai mai tuturor curentelor anticreștine” și „adversari permanenți ai creștinismului” – de a fi promotori ideali ai comunismului⁷. O altă acuzație la adresa evreilor am prezentat-o, tangențial, atunci când am analizat reprezentarea ortodoxă asupra identității sectare: Grigorie T. Marcu și Dumitru Stăniloae, ambii de la Sibiu, atrăgeau atenția asupra sprijinului financiar pe care evreii îl acordă „sectelor” protestante.

Cu alte cuvinte, evreii de religie iudaică sunt percepuți în culori exclusiv sumbre: pe lângă acuzațiile vehiculate încă din evul mediu (răstignirea lui Hristos), apar acuzații adaptate perioadei în discuție (evreii se află în spatele tuturor realităților resimțite de Biserica Ortodoxă ca o agresiune – francmasonerie, comunism, ateism etc.). În fond, toate aceste elemente ne îndrituiesc să susținem ipoteza unei „identități acuzatoare”, construită de reprezentanții ortodoxiei românești; sau, mai simplu spus, o identitate construită din acuzații. Pentru ortodoxie, evreul reprezintă agentul cel mai fidel al modernității, în special al schimbărilor care au atentat la domeniul spiritualului. Aceste schimbări atentează insidios la ființa intimă a religiei ortodoxe, prin mijloace ascunse/oculte, cu rezultate devastatoare. Așa se explică virulența atacurilor lansate de mediile aflate sub influența ortodoxiei; nu trebuie să oitem modul de operare al mecanismului identitar la evrei: poporul evreu și-a conservat ființa națională prin respectarea preceptelor fundamentale ale religiei iudaice.

În efervescența de soluții, sugestii și propuneri vizând instaurarea în România a unei guvernări național-creștine se regăsește și numele lui Nichifor Crainic, prin programul „statului etnocratic”. Exponentul cel mai de seamă al „gândirismului” aduce în discuție situația cultului mozaic, pentru care elaborează o soluție în termeni igienico-medicali: „deparazitarea statului de abuzul individualismului democratic și vindecarea lui de lepra talmudică”⁸. Sunt evidente, în soluția de mai sus, accentele antidemocratice și antisemite; asemenea accente constituie un loc comun în dezbaterile de idei a perioadei interbelice și din timpul războiului, în special în cercurile intelectuale apropiate de tradiționalism și de „specificul românesc”⁹. Însuși patriarhul Miron Cristea a manifestat un interes deosebit pentru soluționarea „problemei evreiești”¹⁰.

pastorului Maurice Gorden din orașul american Denver, care „a avut ideea să împodobească alea care duce la biserica sa cu textul «Evreii l-au ucis pe Domnul nostru Iisus Hristos!»”; în 22, anul XV, nr. 739, 4 - 10 mai 2004, p. 16.

³ Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnografie. Cu o anexă: Programul statului etnocratic*, Studiu introductiv, Îngrijire de ediție și Note de Constantin Schifimeț, București, Edit. Albatros, 1997, p. 142.

⁴ *Ibidem*, p. 143.

⁵ Nicolae Mladin, *Doctrina despre viață a profesorului Nicolae Paulescu*, în *Revista teologică*, anul XXXII, nr. 3-4, martie-aprilie 1942, p. 200.

⁶ Despre francmasonerie, Nicolae Mladin afirma că reprezintă „unealta prin care iudaismul recruta, chiar din sânul creștinilor, luptători împotriva lui Hristos” (*Ibidem*, p. 201).

⁷ Teodor M. Popescu, *Anticreștinismul comunist*, în *BOR*, anul LX, nr. 1-4, ianuarie-aprilie 1942, p. 42. Acuzația potrivit căreia evreii ar fi „agenți ai comunismului” apare și la Ioan Gh. Savin, teolog ortodox și profesor la Facultatea de Teologie din București (Ioan Gh. Savin, *Problema cultelor în România*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1937, p. 46).

⁸ Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 152.

⁹ Puseele antidemocratice și antisemite care răzbat din disputele intelectuale nu reprezintă singura opțiune culturală. Există și voci democratice, racordate la curentele occidentale de nuanță modernistă, Eugen Lovinescu fiind cel mai elocvent exemplu. Dar, un context specific, determinat de situația economică, socială și etnică a României interbelice, a făcut ca vocile „tradiționaliste” să aibă un impact mai mare în dezbaterile vremii.

¹⁰ În același timp, sunt luate primele măsuri cu caracter antisemit, cea mai importantă fiind revizuirea cetățeniei în cazul unui număr semnificativ de evrei, imigrați în România după 1918. În realitate, Biserica ortodoxă română percepe

După venirea la putere a guvernului Goga-Cuza, în decembrie 1937, conviețuirea cu minoritatea evreiască este percepută ca o „problemă” veritabilă, expresia „problemă evreiască” fiind vehiculată pe scară largă în dezbaterile publice. Într-o cuvântare adresată tinerilor români, din mai 1938, Miron Cristea, devenit prim ministru al guvernului de dictatură regală, utilizează lozincă „România a românilor”¹¹, lozincă des reluată în cuvântările patriarhale.

Regimurile politice de după 1938 au elaborat o serie de măsuri legislative și în privința evreilor. În cazul lor, identitatea religioasă s-a suprapus peste identitatea etnică, fapt ce a generat o percepție radicală asupra acestui popor. Unele soluții preconizate de mediile ortodoxe pentru rezolvarea „problemei evreiești” s-au concretizat în măsuri adoptate în timpul mandatului de prim-ministru deținut de patriarhul Miron Cristea. Aceste măsuri, prefigurate de unele decizii cu caracter economic și social adoptate în timpul guvernării național-creștine¹², sunt menționate de patriarh în bilanțul făcut după un an de guvernare: „Îndeosebi cât privește pe Evrei, guvernul a luat măsuri pentru a împiedica intrarea în România a unei noi mase plecate pe urma evenimentelor recente din Europa Centrală”¹³. Printr-o hotărâre adoptată de Sf. Sinod în ședința din 15 martie 1938, ierarhia ortodoxă elaborează propria soluție la „problema evreiască”: „Pe viitor nu se va mai lua în seamă nici o trecere la ortodoxie din partea evreilor, dacă nu va fi însoțită de actul doveditor că solicitatorul este cetățean român, având cetățenie dobândită prin respectarea tuturor formelor legale”¹⁴. Așadar, hotărârea Sf. Sinod se situează în completarea măsurilor restrictive adoptate la începutul anului 1938 în privința evreilor. Dacă măsurile antisemite impuse de autoritatea politică nu depășeau sfera economico-socială, ierarhia ortodoxă extinde restricțiile în privința evreilor la domeniul religios: calitatea de ortodox este condiționată de dobândirea cetățeniei române. De fapt, această decizie este concretizarea unei idei extrem de răspândite în mediile ortodoxe – identificarea totală dintre ortodoxie și națiunea română.

Pe de altă parte, reticența cultului ortodox în privința convertirii evreilor este justificată de ușurința cu care aceștia renunță la religia mozaică¹⁵, mai ales în contextul măsurilor antisemite de la începutul anului 1938. La 27 iunie 1939, se desfășoară o nouă ședință a Sf. Sinod în care este dezbătută chestiunea trecerii evreilor la creștinism. Cu acest prilej, este

conviețuirea și cu celelalte culte religioase ca o „problemă” sau ca un „pericol”. De exemplu, Dumitru Stăniloae alcătui, în septembrie 1937, un inventar al „problemelor” cu care se confrunta România la momentul respectiv: pe lângă „problema comunistă” (o problemă de ordin politic), sunt menționate – la nivel spiritual – „problema evreiască” și „problema sectară” (Vezi Dumitru Stăniloae, *Sectele păgâne și exploatatoare*, în *Telegraful român*, anul XXXV, 5 decembrie 1937, nr. 49, pp. 1-2). În inventarul „problemelor” alcătuit de Grigorie T. Marcu (redactorul *Revistei teologice* le percepe ca „pericole”, se regăsesc „sectele”, noutatea fiind reprezentată de referirea la „prozelitismul catolic” (Grigorie T. Marcu, *Sus să avem inimile*, în *Revista teologică*, anul XXVIII, ianuarie 1938, nr. 1, p. 4).

¹¹ Miron Cristea, *Pastorale, predici și cuvântări*, volumul VI, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1939, p. 205.

¹² Aspectul economico-social este vizibil în măsurile antisemite adoptate în perioada guvernării Goga-Cuza. Într-un articol nesemnat din *Telegraful român*, era comentată măsura prin care s-a urnărit „retragerea celor peste o sută de mii de brevete din mâna cârciumarilor evrei rurali”. Se considera că această măsură „va îndepărta lepra sărăciei și a boalei” din satele Moldovei și ale Maramureșului (Vezi *Telegraful român*, anul XXXVI, 9 ianuarie 1938, nr. 2, p. 1). Antisemitismul rezultă și din următoarea adresă a ministrului de Interne, A. Călinescu, către prefecturile din țară, din data de 18 decembrie 1938: „Rog dispu-neți ca la toate primăriile din comunele rurale, urbane și municipii să se deschidă imediat registre în care cetățenii ce aderă la Frontul Renașterii Naționale să se poată înscrie propriu. Semnăturile vor fi citește și cu mențiunea profesiei și a adresei completă. Veți face să se știe că semnăturile cetățenilor de origine etnică evreiască nu sunt dorite. În schimb se pot înscrie ceilalți minoritari” (Arhivele Statului, Filiala Iași, Fond Prefectura județului Iași, Dosar nr. 1/1938, fila 396).

¹³ În bilanțul făcut după un an de guvernare, Miron Cristea își manifestă disponibilitatea pentru următoarea măsură: „Paralel cu aceasta suntem gata a conlucra cu acțiunea internațională, care să mijlocească o emigrare cu mijloace civilizate și așezarea lor în ținuturi disponibile ce marile puteri le-ar pune la dispoziție”. În perioada premergătoare declanșării celui de-al doilea război mondial au fost concepute mai multe planuri de emigrare în privința evreilor, cel mai cunoscut fiind proiectul Madagascar (Arhivele Naționale ale României, Fond Miron Cristea, Dosar nr. 19, ff. 32-33).

¹⁴ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Fond Cancelarie, Dosar nr. 5/1938, nenumărat.

¹⁵ La 14 februarie 1939, Patriarhia trimite următoarea adresă către mitropolii: „Prin organele polițienești ne vine știrea că peste tot cuprinsul țării evreei, de teama expulzării, asaltează organizațiile bisericești cu cereri pentru trecerea la creștinism, socotind că în modul acesta vor putea căpăta siguranța rămănerii în țară”. În aceste condiții, se recomandă aplicarea hotărârii luate de Sf. Sinod în ședința din 15 martie 1938 (Cf. *Ibidem*, Dosar nr. 5/1939, nenumărat).

reactualizată hotărârea sinodală din 15 martie 1938, cu următoarea completare: „Preoții sunt îndatorați a face tuturor evreilor doritori de a intra în creștinism o catehizare cât mai serioasă și să nu pășească la actul botezului până când nu va avea încredințare deplină că trec la creștinism din convingere iar nu din interese străine”¹⁶. Cu alte cuvinte, forul suprem al ortodoxiei dorea să se convingă de sinceritatea actului de convertire, deși condiția dobândirii cetățeniei române încuraja mai degrabă interese oportuniste (convertirea ar fi fost mai sinceră dacă nu era condiționată de factori extrareligioși).

Într-adevăr, pentru perioada 1939-1941, se observă o avalanșă de cereri de trecere la ortodoxie din partea evreilor; de exemplu, la mitropolia Moldovei, numai pentru anul 1940, se înregistrează asemenea cereri formulate de Rifca Rot (Neamț), Ruchla Lozover (Iași), Sima și Golda Schwartz (Iași), Băsea Tâsmenețchi (Soroca), Simion Gozenterman (Vârgolici, Dorohoi), Ernestina M. Vasiliu (Iași), Fani Schwartz (Dorohoi), Olga Golda Serman (Iași), Slima Iftode (Fălticeni, jud. Baia)¹⁷. Dacă în prima parte a anului mitropolia Moldovei eliberează acte de ortodoxie pentru evrei, din luna iulie cererile respective sunt respinse prin invocarea dispozițiilor legale în vigoare. Ceea ce este mai surprinzător este faptul că și evreii „ortodocși” intră sub incidența măsurilor antisemite, cazul lui Nicolae Solomonescu fiind emblematic din acest punct de vedere. Botezat ortodox din anul 1908 și căsătorit cu o „creștină ortodoxă”, Nicolae Solomonescu este dat afară din serviciu din cauza originii sale evreiești; în aceste condiții, solicită Sf. Sinod să intervină pe lângă guvern pentru a-l repune în drepturi¹⁸. Un caz interesant este și Elena Stescu (Belcești, jud. Iași), botezată de 47 de ani, care este amenințată de preotul Mardare din Cârjoaia (unde respectiva deținea o proprietate) din cauza originii sale evreiești: „Dumneata ești jidancă, să părăsești momentan satul că de nu te ridic cu jandarmii, te leg burduf și te trimit la parchet”¹⁹. În schimb, printr-un memoriu adresat mitropolitului Moldovei, preotul T. Sava din Siminicea-Miclescu (jud. Botoșani) intervine în favoarea evreului Gh. Vaizer, convertit la religia ortodoxă încă din anul 1922. După ce îi creionează un portret de „creștin exemplar” lui Gh. Vaizer²⁰, preotul Sava susține următoarea idee: „Și Biserica, verificându-i în cei 20 de ani de viață petrecuți în sânul ei convingerile creștine, are o datorie de a se îngriji de soarta fiilor săi. Ar fi cu totul nedrept, ca după ce te-ai lăsat convertit la religia creștină ortodoxă, să fii socotit ca și cum n-ai fi creștin și biserica să te lase în voia soartei”²¹.

Altfel spus, Biserica ortodoxă este obligată să se intereseze de soarta credincioșilor săi, situație cu atât mai valabilă pentru cei convertiți, care au făcut acest pas din convingere. În cazul de față, clericul ortodox solicită ca mitropolitul Irineu să intervină pe lângă Marele Stat Major al armatei ca Gh. Vaizer „să fie scos din rândul evreilor, spre a se bucura astfel de drepturile de care se bucură ca român și creștin. E dovedit că o merită”²². Răspunsul oferit de mitropolia Moldovei în această chestiune

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, Dosar nr. 34/1940, nenumărat. Pe de altă parte, numeroși evrei solicită copii după actele de botez, unele datând tocmai de la sfârșitul secolului XIX. Astfel, numai pentru anul 1941 există următoarele cereri: Haia Reinhom (botezată în 1928, Maria fiind numele nou), M. Ioina (1928), Zeldă Ila Ghidale sin Avram (1934, Elena), Herscu Oringher (1888, Mihail Sorescu), Alta Mendel Oringher (1903, Maria Natalia), Sura Leiba Rabinovici (1889, Elisabeta Sorescu), Minche Clein (1898, Maria Panu), Maria Percher (1887, Maria Negroponte); în *Ibidem*, Dosar nr. 34/1941, nenumărat.

¹⁸ Deoarece reprezintă un document semnificativ pentru atitudinea Bisericii ortodoxe față măsurile antisemite, redăm în întregime scrisoarea redactată de Nicolae Solomonescu: „Unde-i Religia Ortodoxă pe care am păzit-o cu sfințenie încă din frageda mea copilărie și mai cu seamă din anul 1908, de când am primit Sf. Taină a Botezului? Încotro s-alerg? Să mă înapoiez la păgânii de evrei, care m-au gonit și hulit, când au aflat de botezul meu? Încotro s-o iau? Vă întreb ca pe Părintele nostru. Plâng scriind această scrisoare, cu rugămintea a-mi da ascultare și a mă ajuta... Am păcătuît eu oare cu ceva? După ce m-am botezat, am fost insultat și batjocorit de evrei, pentru ca astăzi, după 32 de ani de botez sfânt, să fiu insultat și batjocorit de însăși frații mei creștini ortodocși. Unde este atunci Credința și iubirea Aproapelui? Nu trebuie oare ca Sfânta Biserică să-mi ia apărarea?” (Cf. *Ibidem*). Dincolo de accentele patetice, scrisoarea prin care N. Solomonescu solicită sprijinul Sf. Sinod este ilustrativă pentru situația inconfortabilă a evreilor convertiți la creștinism.

¹⁹ Ca și Nicolae Solomonescu, Elena Stescu invocă preceptul creștin „să iubești aproapele ca pe tine însuși”; în *Ibidem*, Dosar nr. 25/1941, nenumărat.

²⁰ „După acest pas crucial în viață [botezul creștin-ortodox, n. C.C.], făcut din convingere, rupe orice legătură cu foștii lui coreligionari și chiar cu părinții lui (...). În cei 20 de ani de viață creștină 1922-1942 se dovedește a fi unul din cei mai buni creștini” (*Ibidem*, Dosar nr. 34/1942, nenumărat).

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

nu corespunde, în nici un fel, obligației teoretizate de preotul Sava, fiind un exemplu pasiv de pasare a responsabilității: „...chestiunea numitului Gh. Vaizer comportă deslegare din partea autorităților civile, așa că urmează să intervină pe aceste căi pentru cele arătate”²³.

În același timp, antisemitismul constituie un loc comun în declarațiile și cuvântările rostite de ierarhii ortodocși, mai ales în cele care se referă la soluționarea „problemei evreiești”. Astfel, Miron Cristea este exponentul unui antisemitism strident, cea mai bună dovadă în acest sens fiind răspunsul dat rabinului șef al Londrei, dr. Beck, la plângerea acestuia că evreii din România sunt persecutați: „Nu uitați că porunca creștină este să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși. Această nu însemnează însă ca pe tine însuși să te nesocotești, să nu te aperi de cei care ca niște lipitori îți sug vlagă, să le lași lor vatra și pământul tău, să-ți părăsești căminul, să-ți corcești limba, să-ți inveninezi sufletul, să-ți lezezi comorile sufletului, iubirea de patrie, de trai, de credință, de datini și de propria-ți viață națională cu toate ale ei”²⁴. Cu alte cuvinte, evreii sunt înfățișați ca agenți de disoluție ai identității naționale, fapt ce explică plasarea acestora în registrul subuman – în categoria „lipitorilor” sau chiar a „paraziților”²⁵. Doi ani mai târziu, într-un „cuvânt către tinerimea română”, Miron Cristea prezintă în termeni extrem de violenți ascensiunea economică și socială a minorității evreiești: „După război mai ales ne-au năpădit multe lifte – evrei (...) încât nu mai putem suporta pe trupul nostru atâția paraziți, care ne istovesc forțele”²⁶. Referirea la parazitism apare și în cuvântarea rostită de Nicolae Bălan, la 27 februarie 1939, în cadrul adunării bisericești desfășurate la Alba-Iulia. Cu acest prilej, mitropolitul Ardealului condamnă „acele elemente străine strecurate de dată recentă la noi cu prea mare abundență din drojdia Galiției și Rusiei și din alte părți pentru a-și întemeia aici, pe spinarea unui popor slăbit de cea mai nemiloasă și mai astută exploatare, un parazitism primejdios”²⁷.

Chiar dacă nu sunt menționați la modul direct, evreii sunt ținta acestor acuzații surprinzătoare, formulate de un reprezentant de marcă al Bisericii ortodoxe. Tendința acuzării fără menționarea numelui rezultă, în mod exemplar, din pastoralăa celui de-al doilea patriarh Nicodim Munteanu, redactată în 1942 și intitulată *Cuvântul Patriarhului pentru post, pentru oștire, pentru ogor*. Deși numele lor nu apare în textul pastoralăii, evreii au parte de aprecieri extreme, la limita negativului: „...cât a stătut în apropierea noastră balaurul bolșevic, a împrăscat cu otravă peste hotare, în țara noastră. Și aici a găsit el suflete ticăloase, care s-au pus în simbria lui. Să dăm slavă lui Dumnezeu că acești ortaci ai satanii au fost găsiți mai ales între fiii celor străini, poporul care a chemat singur blestemul asupra lui și a fiilor lui, de când au spânzurat pe Cruce pe Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul sufletelor noastre”²⁸. Aceste caracterizări sunt cu atât mai surprinzătoare cu cât, până la acel moment, Nicodim Munteanu nu s-a remarcat prin pusee antisemite. Explicația formulărilor dure din textul patriarhal trebuie căutată în contextul perioadei respective; mai exact, politica declarat antisemită a guvernului antonescian, în special latura radicală a acestui fenomen (pogromul de la Iași din vara anului 1941 fiind doar un singur exemplu), au încurajat un climat antisemit extrem.

Guvernul militar condus de Ion Antonescu a abordat „problema evreiască” într-o manieră radicală, prin măsuri care au depășit sfera economico-socială²⁹. Ne gândim, în primul rând, la decretul-lege nr. 711 din 18 martie 1941, precum și la argumentele formulate de autoritatea politică pentru a justifica interzicerea trecerii

²³ *Ibidem*.

²⁴ Arhivele Naționale ale României, Fond Miron Cristea, Dosar nr. 15, fila 209.

²⁵ Cu aceeași ocazie, Miron Cristea făcea, pe un ton interrogativ, următoarele completări: „Unde este scris că numai dvs. evreii aveți privilegiul de a trăi pe spinarea altor popoare și pe spinarea noastră a României ca niște paraziți? Unde este scris că nouă nu ne este îngăduit a simți cum ne sugeți vlagă poporului și creștinului până e silit să-și părăsească și casa și vatra părintească și să ia frunza-n buză și lămea-n cap? Unde e scris că noi nu avem dreptul a ne scutura de această primejdie, ca de orice paraziți?” (Cf. *Ibidem*). Precizăm că aceste afirmații sunt făcute de Miron Cristea la sfârșitul anului 1937, în timpul vizitei întreprinse la Londra.

²⁶ Miron Cristea, *op. cit.*, p. 207.

²⁷ În aceeași cuvântare, mitropolitul Ardealului sugerează intervenția statului pentru a înlătura această „plagă nenorocită” sau acest „flagel” (Nicolae Bălan, *Un neam, o voință, un avânt*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1939, p. 15).

²⁸ Patriarhul Nicodim Munteanu, *Cuvântul Patriarhului pentru post, pentru oștire, pentru ogor*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1942, p. 4. De fapt, tendința acuzării fără menționarea numelui este caracteristică și autorităților politico-administrative, după cum rezultă din următorul document redactat de rezidența regală a ținutului Prut: „Au fost câțiva, mai ales străini de credință și de sângele nostru, care își inchipuiau că sub noua stăpânire în Basarabia vor trăi mai ușor și mai bine. Ei s-au înșelat amarnic”. Mai exact, documentul respectiv încerca să adapteze normele elaborate de Comitetul de presă și propagandă pentru situația rezultată din pierderile teritoriale (ASI, Fond Prefectura județului Iași, Dosar nr. 6/1940, fila 31).

²⁹ Avem în vedere măsurile prin care s-a urmărit deportarea populației evreiești de pe teritoriul României, dintre care se remarcă acordul româno-german privind deportarea evreilor din sudul Transilvaniei și Banat, încheiat în iulie 1942. Măsurile legislative antisemite dintre septembrie 1940 – ianuarie 1941 (perioada „statului național-legionar” sau guvernarea Ion Antonescu-Horia Sima) s-au menținut în sfera economico-socială, după cum rezultă din cele trei decrete-legi vizând confiscările în cazul evreilor, adoptate pe 5 octombrie 1940, 17 noiembrie 1940 și 4 decembrie 1940.

evreilor de la cultul mozaic la alte culte religioase. Respectivul decret nu este sprijinit în mediile aflate sub influența ortodoxiei, fiind perceput ca o intervenție neavenită a statului într-o problemă strict religioasă. De exemplu, poziția episcopiei ortodoxe a Aradului este deosebit de tranșantă în această privință, după cum rezultă din adresa trimisă ministerului de resort la puțin timp după adoptarea decretului nr. 711: „Principial nimenea de pe pământ nu poate opri ca Evanghelia și harul mântuitor al Domnului nostru Iisus Hristos să fie împărtășite oricărui om (...). Cu atât mai puțin este această interdicție de competența statului. El nu se poate face stăpân peste ceea ce nu are, peste harul și peste voința de mântuire a lui Dumnezeu”³⁰. Așadar, chiar dacă este împotriva „amestecării sângelui iudeoesc cu cel românesc”, episcopia Aradului respinge decretul respectiv care se află în contradicție cu „dogma despre biserică”³¹.

La 9 aprilie 1941, sinodul permanent al Bisericii ortodoxe române se pronunță pentru retragerea decretului-lege nr. 711, decizie adusă la cunoștința autorității ministeriale de către patriarhul Nicodim Munteanu³². Problema se află și în dezbaterile Sf. Sinod din 6 iunie 1941, întrunit în sesiune ordinară, în final adoptându-se următoarea hotărâre: „Statul are toată libertatea de a aduce îngrădirile necesare apărării Țării și ființei Neamului. Biserica însă nu poate abdica de la împlinirea poruncii dată Ei de dumnezeiescul întemeietor, prin cuvintele: «Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sf. Duh». Așadar Biserica nu poate împiedica botezul celui care îl cere pentru mântuirea lui, însă botezul nu confirmă întru nimic legile și dispozițiunile în vigoare privitoare la ocrotirea rasei”³³. Prin urmare, evreul care se convertea la religia creștină nu putea deveni cetățean român (în această perioadă, numeroși evrei solicită botezul și pentru a ieși de sub incidența legilor de ocrotire a rasei). Cu doar trei ani înainte, aceeași chestiune era judecată cu totul altfel: la 15 martie 1938, membrii Sf. Sinod nu acceptau convertirea evreilor la ortodoxie fără dobândirea cetățeniei române. O problemă interesantă ridică mitropolia Moldovei într-o adresă trimisă, la 17 septembrie 1941, Ministerului Culturii Naționale și Cultelor: „Avem distinsa onoare a vă ruga să binevoiți a dispune să ni se comunice dacă cererile de primire în biserică, prin Sf. Taină a botezului, a solicitanților de origine etnică evreiască, dar care sunt căsătorii cu români de baștină, pot fi aprobate sau nu”³⁴. Așadar, Biserica ortodoxă este preocupată de găsirea unor soluții prin care să poată acorda, în continuare, botezul evreilor. Cu toate acestea, din a doua parte a anului 1941, cererile de trecere la ortodoxie formulate de evrei sunt respinse de eparhiile ortodoxe din țară, mai ales ca urmare a deselor solicitări formulate în acest sens de autoritatea politică. Mai mult, aceste eparhii beneficiază de munca forțată („de folos obștesc”, în limbajul epocii) pe care evreii erau obligați să o presteze; astfel, la 9 iunie 1942, Corpul IV de Armată decide ca un număr de 19 evrei să fie „repartizați la Sf. Mitropolie din Iași, pentru repararea imobilelor din curte cât și la biserica Trei Ierarhi”³⁵.

Chiar dacă nu menționează decretul nr. 711, canonistul Lazăr Iacob se referă la această problemă în conferința susținută un an mai târziu pe tema relației stat/biserică. Argumentând caracterul

³⁰ În aceeași adresă, episcopul Andrei mai afirmă: „Aceasta fiind situația Bisericii noastre în raport cu ființa etnică a neamului [identificare deplină, n.n.], poziția noastră devine tare întru a afirma că dreptul ei de a boteza nu poate fi prejudiciat prin legi ale Statului. Biserica noastră are caracterul ecumenicității, ea fiind trimisă «la toate neamurile» ca să le boteze” (Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Cultelor și Artelor, Dosar nr. 2/1941, fila 133).

³¹ *Ibidem*.

³² La 28 aprilie 1941, autoritatea guvernamentală îi transmite patriarhului hotărârea luată după consultarea cu Ion Antonescu: „...s-a hotărât că pentru rațiuni înalte de Stat, întrucât chestiunea reprezintă un act de guvernământ, nu se poate reveni asupra dispozițiilor sus-zisului Decret-Lege, deoarece creșterea evreilor la culele creștine pun în primejdie însăși bazele Statului român”. Așadar, regimul antonescian nu era dispus să facă vreo concesie în această privință (*Ibidem*, filele 132 și 135).

³³ *Ibidem*, fila 129.

³⁴ Mitropolia Moldovei pune această problemă după ce, la 10 septembrie 1941, Ana L. Tudose („de origine etnică evreică” și căsătorită cu avocatul român Laurențiu Tudose) cere să fie botezată în religia ortodoxă. La 13 octombrie 1941, Ministerul Culturii Naționale și Cultelor răspunde prin următoarea adresă: „La adresa Înalț Prea Sfinției Voastre nr. 9327/1941 avem onoare a vă aduce la cunoștință că Decretul-lege pentru modificarea articolului 44 din legea pentru regimul general al cultelor nu face nici o distincție, ci dispune simplu că evreii nu pot beneficia de dispozițiile acestui articol, adică nu pot trece la un alt cult” (Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Fond Cancelarie, Dosar nr. 34/1941, nenumărat). Prin urmare, regimul antonescian nu acceptă nici o derogare de la dispozițiile decretului lege din 18 martie 1941.

³⁵ La 11 august 1942, consilierul referent Constantin Nonea trimite următoarea adresă către Comandamentul IV Armată Iași: „Avem distinsa onoare a vă ruga să binevoiți a dispune repartizarea unui număr de 15 evrei, pentru munca obligatorie la imobilele bisericii Bărboi, filiala Catedralei Mitropolitane, întrucât clădirile de acolo au suferit mult de pe urma cutremurului. Măna de lucru este foarte scumpă și nici nu se găsește și deci fără avantajele de plată pe care autoritățile de Stat le pun la îndemână, prin munca obligatorie, instituțiile nu și-ar mai putea renova și îmbunătăți imobilele” (Cf. *Ibidem*, Dosar nr. 72/1943, nenumărat).

universal al Bisericii ortodoxe, Lazăr Iacob afirmă că „chestiunile de natură strict spirituală și de administrare internă (chestiunile privitoare la credință și morala creștină, serviciul divin, Sf. Taine, primirea necredincioșilor și a celor de altă credință în Biserică) sunt de competență exclusivă a Bisericii”³⁶. Prin urmare, acceptarea de către ortodoxia românească a celor de altă confesiune religioasă este o chestiune strict bisericească și nu poate fi reglementată prin intervenția autorității de stat. Trimiterea la decretul nr. 711 este evidentă deoarece regimul antonescian a încercat să soluționeze problema trecerii evreilor la alte culte religioase tocmai în maniera respinsă de profesorul Lazăr Iacob.

Cu siguranță, implicarea României în războiul antisovietic a reprezentat un factor de agravare al politicii antisemite desfășurate de guvernul antonescian. După 22 iunie 1941, exponenții ortodoxiei contribuie la climatul antisemit prin perceperea evreilor ca agenți ai comunismului³⁷. Se cuvine menționat faptul că această percepție exista și înainte de declanșarea războiului antisovietic, după cum rezulta din intervenția parohiei Barnovschi din Iași în legătură cu rabinul Stein. La începutul anului 1938, P. Chirica (preot la parohia ieșeană) afirma despre rabinul Stein că este „un agent adevărat al sinagogei iudaice care a găsit prilejul să răspândească tot ideile comuniste”³⁸. În aceeași perioadă, teologul Ioan Gh. Savin susține că doctrina comunistă „se acomodează destul de bine” cu religia mozaică, iar „spiritul rabinic și iudaic” este prezent, într-o doză considerabilă la „tânărul Marx”³⁹. Percepția evreului ca agent al comunismului este deosebit de acută în perioada imediat următoare anexării Basarabiei și nordului Bucovinei de către Uniunea Sovietică (iunie 1940). Reprezentanții autorităților românești, evacuați din teritoriile anexate, relatează atitudinea favorabilă a anumitor segmente din populația evreiască față de regimul comunist. Redăm un fragment din mărturia depusă de preotul Gr. Sofronie la Chestura de Poliție din Iași: „... în Mărculești, evreii delirau de bucurie, ei făcând paza orașului. Am văzut evrei lovind în mod barbar pe doi țărani. Toți creștinii sosiți în târg priveau înspăimântați umilința poporului român (...). Am ajuns la Bălți îngrozit de manifestația evreilor, care se strângeau în grupuri în jurul soldaților ruși, arătându-le toată indignarea și ura lor la adresa României”⁴⁰.

La aproximativ o lună după declanșarea războiului antisovietic, episcopul Grigore al Hușilor îl informează pe Radu Rosetti (ministru al Culturii Naționale și Cultelor) despre „sălbăticia bolșevică și jidănească săvârșită la Chișinău”⁴¹. În aceeași perioadă, mitropolitul Irineu al Moldovei descoperă următoarea explicație pentru legătura dintre evrei și comunism: „... bolșevismul este opera finanței iudeo-masonice internaționale, în

³⁶ Caracterul universal al Bisericii ortodoxe este dat de faptul că această biserică „nu este condiționată de loc și de timp în existența sa”; de aceea în chestiunile strict religioase „nu poate fi vorba de renunțare la drepturi sau de vreun compromis” (Lazăr Iacob, *Stat și Biserică*, în Facultatea de Teologie din București, *Ortodoxia*, vol. I, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1942, p. 97).

³⁷ Și în acest punct se poate demonstra similitudinea dintre declarațiile ierarhilor ortodocși și viziunea autorității statale. Într-un studiu asupra Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, întocmit de Cabinetul militar pentru administrarea teritoriilor eliberate, apare următorul fragment în legătură cu situația Bisericii din Basarabia sub ocupație bolșevică (1940-1941): „O participare importantă la această acțiune au avut desigur evreii, care erau cei mai calificați să servească drept instrumente de execuție, în prigoana întreprinsă de bolșevici împotriva bisericii creștine (...). Bande de teroriști iudeo-comuniști au început să pătrundă prin biserici, să ardă icoanele, să măzgălească pereții și să pângărească odoarele. Vestmintele preoțești au fost scoase și întrebuințate sub forme de costume de teatru” (Cf. Arhivele Naționale ale României, Fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul Militar Ion Antonescu 1940-1944, Dosar nr. 526/1942, fila 57).

³⁸ Intoleranța preotului P. Chirica este dovedită de soluția propusă de a pune capăt acestei situații: „Cu orice preț trebuie să sfărâmăm capul năpârcii, care toarnă venin în sufletele celor simpli și creduli” (Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Fond Cămarile, Dosar nr. 53/1938, numerotat). Așadar, parohul de la biserica Barnovschi completează bestiarul vehiculat în mediile ortodoxe pentru a-i scoate pe evrei din registrul uman (o listă scurtă cuprinde următoarele atribute: „lifte”, „lipitori”, „paraziți”, „năpârcci” etc.).

³⁹ Ioan Gh. Savin, *Creștinism și comunism*, București, Tipografia „Fântâna Darurilor”, 1938, pp. 18-54.

⁴⁰ ASI, Fond Prefectura județului Iași, Dosar nr. 1/1940, fila 97. Asemenea declarații sunt formulate și de reprezentanții celorlalte instituții românești, evacuați la sfârșitul lunii iulie din teritoriile anexate de sovietici. Funcționarul Stroe Nicolae susține că „toată evreimea din oraș [Soroca, n. C.C.] a manifestat simpatie pentru ocupanți și aducând injurii la adresa Conducătorului Țării și nației românești”. Militarul Androsny Ladislau (concentrat de Regimentul 2 Dorobanți Vâlcea) face următoarea declarație: „Înainte de aș fi putut să ajung pe podul Prutului, mereu venea cameni spunând că ne dă lucru, bani mulți și vorbe urâte despre țara noastră, numai ca să rămânem la ei, erau și câțiva care au rămas, dar cea mai mare parte erau evrei, când vedea că mergem mai departe dădea cu pumnii în nas. Consider că evreii în Basarabia sunt niște dușmani aprigi ai noștri și cred că și cei din Regat și Ardeal nu ar fi alfel”. Avem, în ultima parte a declarației făcute de Androsny Ladislau, un exemplu clasic de generalizare în legătură cu comportamentul unei comunități plecând de la câteva cazuri izolate (în situația noastră, regionale); în *Ibidem*, filele 98 și 101.

⁴¹ Informațiile transmise de episcopul Hușilor lui Radu Rosetti sunt culese la fața locului, în timpul vizitei efectuate la sfârșitul lunii iulie la est de Prut, în fruntea unei echipe misionare. Cu aceeași ocazie, Grigore Leu afirma că „mulți din conducători și învățători erau jidani, unii negustorași cunoscuți din vechiul regat” (Vezi Arhivele Naționale ale României, Fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul Militar Ion Antonescu 1940-1944, Dosar nr. 558/1941, fila 366).

fruntea căreia stau bancherii jidovi din preacrestinele țări Anglia și Statele Unite din America de Nord, care în actualul război a luat partea bolșevicilor”⁴². Clericii militari insistă asupra amprentei evreiești a experimentului comunist din Rusia, cum este cazul diaconului Costache Paiu, într-un articol publicat în revista episcopiei militare: „Nicăieri lupta de clasă n-a fost mai grozavă ca în Rusia sovietică. O clasă de birocrați evrei sprijinită pe o poliție bine întreținută pentru a menține starea politică existentă este în permanentă luptă cu cei ce muncesc pentru a produce”⁴³. Grigorie Enăchescu, alt cleric militar, susține că promotorii regimului comunist în Rusia „au fost numai evreii care au condus toată acțiunea fie din umbră, fie în cele mai multe cazuri pe față”⁴⁴.

Deși în timpul guvernării antonesciene promovează un discurs antisemit⁴⁵, Biserica ortodoxă română se distanțează de măsurile antisemite adoptate în perioada 1941-1944, în unele momente încercând chiar anularea unor asemenea măsuri extreme. De exemplu, în iulie 1942 are loc intervenția patriarhului Nicodim Munteanu, pe lângă autorități, pentru a obține anularea deciziei impuse evreilor de a purta steaua galbenă. Gestul lui Nicodim Munteanu s-a produs în urma solicitării făcute de rabinul-șef al României, Alexandru Șafran⁴⁶, și a determinat anularea obligației de a purta steaua galbenă pentru evreii din București. În august 1942, guvernul Antonescu a elaborat un plan de deportare a evreilor din sudul Transilvaniei, plan ce se dorea o concretizare a acordului româno-german din iulie același an. Consiliul clandestin evreiesc intervine, de data aceasta, pe lângă Nicolae Bălan (mitropolitul Ardealului) și Andrea Cassulo (nunțul apostolic la București)⁴⁷. Nicolae Bălan, convins să intervină în favoarea evreilor de către același Alexandru Șafran⁴⁸, obține anularea ordinului de deportare a evreilor din sudul Transilvaniei. Mitropolitul Tit Sîmedrea al Bucovinei, cunoscut în epocă pentru antisemitismul lui, a obținut de la mareșalul Antonescu oprirea convoaielor de deportați evrei, care plecau din Cernăuți⁴⁹. Unii preoți, precum Marin Coșevanu din Craiova, fac legătura între evreii din țară și cei din Transnistria, aflați în lagăr⁵⁰. Din 1944, ca urmare a aplicării „soluției finale” în Ungaria, se intensifică transferul de evrei din Ardeal către România, prin mai multe puncte de trecere; în acest context, protopopul ortodox Florea Mureșan eliberează evreilor certificate

⁴² În pastorală de condamnare a comunismului, Irineu Mihălcescu preia o informație apărută în 1919 în ziarul *Jewish Chronicle*, conform căreia din cinci milioane de „jidani care trăiesc în Rusia”, peste o treime sunt funcționari aflați în slujba regimului sovietic (*Mitropolia Moldovei*, anul XVII, iulie-august 1941, nr. 7-8, p. 341).

⁴³ Diacon Costache Paiu, *Certițutinea victoriei noastre*, în *Arma cuvântului*, anul III, aprilie-iunie 1942, nr. 4-6, p. 97.

⁴⁴ Mai grav este faptul că Grigorie Enăchescu îi acuză pe evrei că ar fi orchestrat persecuțiile la adresa bisericii rusești după 1917: „Cea mai eclatantă probă asupra celor afirmate este faptul că nicăieri în URSS unde au fost distruse biserici și deportați și omorâți preoți creștini, sinagoge, temple, rabini și hahami evrei nu au suferit nimic” (Cf. Preotul căpitan Grigorie Enăchescu, *Ce urmărește Rusia prin reînființarea Bisericii ortodoxe în URSS*, în *Ibidem*, anul V, ianuarie-aprilie 1944, nr. 1-4, p. 22).

⁴⁵ Am prezentat mai sus un fragment din pastorală redactată de patriarhul Nicodim Munteanu în 1942, intitulată *Cuvântul Patriarhului pentru post, pentru oștire, pentru ogor*, prin care am demonstrat perpetuarea discursului antisemit în cadrul ortodoxiei românești după 22 iunie 1941. Pentru a întări ideea noastră, redăm și următorul fragment din textul patriarhal: „Dacă pe lângă aceștia [evrei, n. C.C.] s-au mai găsit și unele cozi de topor dintre români, apoi de bună seamă că aceștia nu au sângele curat românesc, ci amestecat tot cu sânge blăstămat sau în orice caz străin. Cine știe care dintre înaintașii lor și-au trădat neamul, spurcându-și sângele”. Dacă ținem cont de faptul că pastorală respectivă a fost citită în majoritatea bisericilor ortodoxe din țară, putem bănui impactul pe care l-a avut acest document asupra credincioșilor. În fragmentul citat, revin două dintre acuzațiile vehiculate, pe scară largă, la adresa evreilor: deicidul (uciderea lui Iisus Hristos) și atributul de „agent” al comunismului. Expresii precum „suflete ticăloase”, „ortaci ai satanii”, „popor care a chemat singur blestemul...”, „sânge blăstămat” îi expulzează pe evrei din sfera umanului și îi plasează într-o categorie subumană, la care se poate foarte ușor renunța. Depersonalizarea era o metodă des folosită de către autoritățile comuniste, în discreditarea adversarilor politici; efectul unei asemenea metode era anularea distanței dintre discreditarea unui adversar în termenii de mai sus și condamnarea acestuia la moarte. Se poate specula că, la nivel subliminal, și Biserica Ortodoxă Română a contribuit la „măsurile restrictive” (pentru a folosi un eufemism) luate de guvernarea antonesciană în „problema evreiască”.

⁴⁶ Dialogul, extrem de dramatic, dintre Nicodim Munteanu și Alexandru Șafran este relatat în memoriile publicate de rabinul-șef al României (Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România 1939-1947. Memorii*, Introducere de Jean Ancel, Traducere de Țicu Goldstein, București, Edit. Hasefer, 1996, p. 83).

⁴⁷ Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944)*, Traducere de Cosmina Ghebaur, Iași, Polirom, 2001, p. 29.

⁴⁸ Deoarece rabinul Șafran, ostatic fiind, nu se putea deplasa la Sibiu, l-a rugat pe Nicolae Bălan să vină la București. Discuția dintre cei doi a fost dramatică, rabinul-șef apelând la argumentul Judecării Supreme pentru a-l determina pe mitropolitul Ardealului să intervină în favoarea evreilor (Cf. Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 97).

⁴⁹ Într-o întrevedere cu rabinul-șef al României, mitropolitul Tit Sîmedrea al Bucovinei și-a arătat tulburarea față de atrocitățile comise împotriva evreilor din Cernăuți (*Ibidem*, p. 85).

⁵⁰ Dintr-o adresă a protoieriei județului Ananiev înaintată la 16 septembrie 1943, Misiunii Ortodoxe Române din Transnistria rezultă că preotul Marin Coșevanu „a fost arestat la Ananiev, în noaptea de 13-14 septembrie a.c. fiind prins cu corespondență și bani de la jidanii din țară, pe care îi aducea celor din lagărele de aici, făcând astfel legătura clandestină între jidanii din țară și cei din Transnistria” (Arhivele Naționale ale României, Fond Visarion Puiu, Dosar nr. 13, fila 94).

de botez în vederea stabilirii unei identități false⁵¹. Un caz interesant este Gala Galaction: „considerat în general ca un prieten al evreilor”, nu a făcut „ceva concret” în favoarea acestora⁵².

După 23 august 1944, antisemitismul nu mai este promovat de autoritatea statală, fapt ce se repercutează și în atitudinea Bisericii ortodoxe față de cultul mozaic. Cel puțin la nivelul superior al ierarhiei, referințele antisemite dispar (aproape) cu desăvârșire, accentul mutându-se pe toleranța caracteristică poporului român. Cu toate acestea, la nivelul clerului de rând vechile deprinderi nu dispar așa de ușor, cazul preotului Valeriu Iordăchescu fiind emblematic în acest sens⁵³. Din a doua parte a anului 1944, cererile de trecere la ortodoxie formulate de evrei încep, din nou, să fie acceptate de eparhiile ortodoxe⁵⁴. De exemplu, în anul 1945, mitropolia Moldovei acceptă mai multe cereri formulate de persoane de origine evreiască, dintre care se remarcă cele semnate de către Zelda C. Popovici (născută Dachiner), Tonia Diaconescu (născută Lobelsohn), Ita Ghelbert, Lerfeld Froim Pincu, Iosub Moritz și Didona Feldman⁵⁵.

Așadar, ierarhia ortodoxă s-a menținut în limitele mesajului creștin și evanghelic atunci când s-a confruntat cu măsurile antisemite extreme, adoptate de guvernarea antonesciană. Intervențiile ierarhilor în favoarea evreilor, prezentate mai sus, denotă conștientizarea depășirii unor limite ale umanului și compasiunea, firească în fond, pentru evreii persecutați din motive ideologice. Economia și societatea reprezentau singurele domenii în care Biserica ortodoxă română era de acord cu măsurile antisemite. În același timp, prin acuzațiile diverse aduse evreilor la nivel de discurs, Biserica ortodoxă a întreținut o atmosferă de tensiune și nesiguranță, atmosferă în care s-au adoptat măsuri antisemite extreme.

THE POLICY OF ROMANIAN ORTHODOX CHURCH TOWARDS THE INTERNAL JEWS (1938-1948) (Summary)

The author has analyzed and presented the position of Romanian Orthodox Church towards the Jewish community from Romania between 1938-1948. That attitude was in accord with the Romanian government's official policy against the Jewish ethnic group. Those aspects were: accusation of anti-Christianity, anti-Jewish measures, stopping of adult baptism, reject of Jewish communism (in thinking and facts), repudiation of Romanian Jews' deportations in Nazi Germany etc.

⁵¹ Adrian Riza, *Rețetele omeniei*, Prefață de Raoul Șorban, București, Edit. R.A.I., Imprimeria Coresi, 1995, p. 65.

⁵² Rabinul Șafran relatează cum, între 1941-1942, Gala Galaction se întâlnea cu el „la căderea nopții, ca să nu se afle” (Alexandru Șafran, *op. cit.*, p. 131).

⁵³ Acest caz ne este cunoscut din adresa Direcțiunii Generale a Poliției (mai 1946) către Ministerul Cultelor. Astfel, preotului Valeriu Iordăchescu de la biserica Mărcuța din Târgu Frumos „i s-au dresat acte” pentru că „în ziua de vineri 19 aprilie 1946 în timpul serviciului religios în biserică, prin propagandă antiguvernamentală, a instigat enoriașii creștini la acte împotriva siguranței Statului și antisemitism”. Din adresa respectivă rezultă că acest preot este vinovat de două ori: prima dată, pentru că face propagandă împotriva guvernului Petru Groza; a doua oară, pentru că manifestă o atitudine antisemită (Cf. Arhivele Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Fond Cămară, Dosar nr. 25/1946, nenumărat). O notă informativă din 31 ianuarie 1947, redactată de Chestura de Poliție din Iași, se referă la atitudinea antisemită a arhierului-vicar Justinian Vasluiuan: „Cizmarul Șerbănescu însoțit de câte un evreu care nu putea fi recunoscut a fost în audiență la Justinian Vasluiuan pentru păsuirea la un imobil; Justinian, fără a ști că celălalt este evreu, a spus: «Măi române pentru jidani să nu interviu”. De obicei, termenul „jidani” era utilizat cu sens depreciativ, constituind un indicator al atitudinii antisemite (Vezi ASI, Fond Prefectura județului Iași, Dosar nr. 5/1947, fila 75).

⁵⁴ Această posibilitate este luată în calcul de mitropolia Moldovei încă de la sfârșitul anului 1943, după cum rezultă din răspunsul la cererea formulată de Ana Gridnigher: „La cererea d-voastră din 14 noiembrie 1943, vi se face cunoscut că întrucât actualele legiuri opresc trecerea evreilor la religia creștină, urmează ca dorința d-voastră să se realizeze când împrejurările vor îngădui”. Chiar dacă cererea Anei Gridnigher este respinsă, Mitropolia Moldovei păstrează posibilitatea convertirii pentru o dată ulterioară. Răspunsul acestei eparhii poate fi interpretat și ca o dovadă de oportunism: în noiembrie 1943, balanța victoriei se înclinase destul de mult în favoarea Națiunilor Unite (Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Fond Cămară, Dosar nr. 34/1943, nenumărat).

⁵⁵ În cererea sa, Ita Ghelbert (Talpa, jud. Neamț) face trimitere la decretul nr. 711 din martie 1941: „Am încercat în diferite rânduri să fiu botezată după ritul ortodox, aceasta fiindu-mi o veche dorință și convingere. Întâmplările care au survenit între timp m-au împiedicat de a-mi realiza această dorință” (*Ibidem*, Dosar nr. 34/1945, nenumărat).